

GONDOLATOK A RENDSZERVÁLTÁSRÓL ÉS AZ EGYHÁZ MEGÚJULÁSÁRÓL — Paňák Ferenc SJ és Tandara Jácint OP atyáakra emlékezve

1. Kísérlet a helyzet bemutatására

„Mert mondom néktek, hogy ha
a ti igazságotok nem több az írástudók
és farizeusok igazságánál,
semmiképpen sem mehettek be
a mennyeknek országába.” (Mt 5,20)

Nemrég érdekes cikket találtam a cseh *Reflex* lapban, amit még olmtüzi diákéveim alatt olvastam. Ebben egy német család hagyatékában röviddel ezelőtt felfedezett fényképekről volt szó. Az egyik felvételen pihenését töltő német tiszt látható igen jókedvű, előkelően öltözött fiatal hölgyek társaságában egy alpesi ház teraszán a német Alpokban. A fényképről sugárzik a hatalmas öröm, hogy végre valóra vált a rég áhított kirándulás a csodaszép természetbe. A fényképpel csak egy bökkenő van: ezen a kiránduláson az egyik legkegyetlenebb koncentrációs tábor tisztje és annak hölgytársasága vett részt. Nem a hatvanas évek klasszikus kérdése merül fel bennünk: „Hol volt Isten azokban az időkben?”¹ hanem inkább az, hogy: „Létezik olyan, hogy lelkiismeret?”²

Ha ma, a 21. század elején arról a szellemi örökségről akarunk beszélni, amit Paňák Ferenc atya a mai társadalomra és az egyházra hagyott, nem felejthetjük el, hogy az ő erkölcsi tartása milyen egyértelműen szembehelyezkedett az elnyomással, sőt, vallásbeli ellenállást is tanúsított a totalitárius hatalommal szemben.³ Ehhez Tandara Jácint József⁴ atyában talált segítőt, aki barátja és a kassai püspöki hivatalban szomszédja volt. Tehát éppen amiatt szeretném hagyatékukat hangsúlyozni, mert társadalmunk még attól szenved, hogy mindmáig nem került sor erkölcsi összeütközésre az előző totalitárius rezsimmel. Vagyis a nemzet még mindig nem képes arra az erkölcsi megújulásra,⁵ amire a csendes változások idején Csehszlovákia összes helysége vágyott és amiért kiállt.

Ha a kassai egyház e két személyiségére gondolunk, nem szabad a szalézi Don Timkóról sem elfelejtenünk, aki szintén részt vett városunk történelmének alakulásában. Az ő temetése a 80-as évek elején nagy vallási demonstrációvá fejlődött,

amikor is a néptömeg miatt fennakadt a Szent Erzsébet dóm körüli főutca élénk forgalma.

Az elnyomás teljes időszakában éppen az ehhez hasonló „lámpások” kísérték a hívők útját. Annak az időnek a lámpásai, amelynek 27 éve alatt térdepelve fohászokdtunk egyházunk szabadságáért, s püspökért imádkoztunk egyházmegeyénk számára. Ez volt az az idő, amikor:

- a gyónáson kívül nem volt egyszerű pappal beszélni, sőt, kockázatos dolog volt, hisz nem lehetett tudni, hogy ő maga nem eszköz-e az állambiztonság kezében,

- a reverendás papot gyakran leköpték, szidalmazták az utcán, mégis tovább hordozta keresztjét értünk is a Krisztushoz vezető úton,

- féltünk papot beengedni a lakásba (egyébként ezt a papok maguk is kerültk), mert mindkét fél üldözötté válhatott,

- (a hivatalokban és a pártbizottságokban) világosan éreztették velünk, hogy a rendszer mindig és örökre így marad, és inkább felejtjük el hitünket, ha jót akarunk — mégis éjjel, a sötétség leple alatt keresztségért vagy hasonlóért siettünk a plébániára, hiszen sokan voltak, akik nem fogadták el, hogy le kell mondaniuk az örök életéről,

- sem az iskolában, sem magasabb szinten nem volt ajánlatos hittanórára járni, mert ez sötét elmaradottságnak számított, és ez által veszélybe került a gimnáziumi, és persze még inkább a főiskolai felvétel.⁶

Ezekben az időkben keményen elnyomták azokat a találkozókat, melyek célja az volt, hogy egymást hitünkben erősítsük. Ellenőrzés alá vonták a zarándokutakokat való részvételt,⁷ s anynyira nyilvánvalóvá vált a szabadságigény iránti megnyilvánulások elleni fenyegetettség, hogy a legtöbben végleg lemondtak evilági életük méltóságáról. Más kérdés, hogy ki mennyire volt kész ez ügyben együttműködni az állambiztonsággal.⁸ E bizonyos tettek tárgya egyértelmű, a bűnösség vagy fenyegetés mértéke már kevésbé világos.⁹ A következmények pedig teljesen tisztázatlanok, hiszen különbséget kellene tennünk a rejtett és nyílt együttműködés között. (Hogy szükség van-e bűnbánatra — már amennyiben senki sem szenvedte lelkiismeretétől — illetve akár még nyilvános bocsánatkérésre is, vagy urambocsá! kárterítésre, a morálteológia témakörébe tartozik.)¹⁰ Ha elmulasztjuk a lehetőséget, hogy helyesen cselekedjünk, a következő harag,¹¹ tévútra vezet, sőt, felebarátaink gonosz tetteiben való bűnrészesség lesz.

A csendes rendszerváltás (vagyis a bársonyos forradalom) ideje így számomra — és remélhető-

leg sokaknak még — azzá az időszakká vált és az is fog maradni, amikor Isten megérintette a népet. Azzá az időszakká, amelyben esélyt kaptunk az isteni szabadság dimenzióinak megértésére — ami az egyének és minden generáció minden szabad döntésének kezdete (*Spe Salvi* 24).¹² Akkoriban felkínálták nekünk valamit, ami sokkal értékesebb, mint a vágyódás egy jobb élet — „mint a Nyugaton” — iránt. A hívek akkoriban a szentekhez imádkoztak, hogy Isten változtassa meg a totalitárius társadalmat, hogy avatkozzon közbe, és nyilvánítsa ki hatalmasságát. És én személy szerint mindig csodánok fogom tartani azt is, ahogy imáinkban a szent mártírok ereklényei előtt Tandara atya püspöki hivatalbeli otthonában — majd ezt követően Paňák atyával is — Isten közbeavatkozásáért fohászokodtunk.¹³

A rendszerváltás után gyakran hallhattuk: „mi nem vagyunk olyanok, mint az előzőek”. Az efajta védekezés egyértelműen fontos és helyénvaló volt, de aztán el-elmaradt, feledésbe merült, sőt, egyesek iróniával kezelték — elsősorban társadalmunk egy részének tagjai, akik csak a gyors meggazdagodás értékét ismerték el — tulajdon, hatalom, vagy ezek kombinációja által. Azok az emberek, akik akkoriban bírósági tárgyalástól tartottak (mint például Nürnberg a második világháború után), később — ahogy elmaradtak a perek — lerázták magukról a múltat, és abba a biztonságba ringatták magukat, hogy az igazságosság ügyis csak a naiv keresztyények utópiája.¹⁴

A kommunizmus bukása után túl hamar elfelejtkeztünk arról, hogy a jobb élet utáni vágy ugyanúgy összefügg a szellemi élet fellendülésével, mint az egész társadalom és a nemzet fejlődésével. Bár anyagilag jobban állunk, mint valaha, mindannyiunkat erős nyugtalanság és vágyakozás jár át a különféle, általában a médiából ismert anyagi javak iránt, melyek lassan céljainkká, akár végső célunkká válnak. Ezért hajlamosak vagyunk mindenkinek hinni, aki e vágyunk beteljesülését ígéri — legyen ez személyes, társadalmi vagy politikai kérdés.

Aztán az eredmény gyakran kiábrándulás, apátia, sokszor akár egy meglehetősen széles társadalmi közeg, elsősorban a fiatalság érdeklődésének elveszése a közügyek iránt. Másrészt az élet majdnem minden szférájában a hatalom utáni vágy tölti ki az úrt. (Még fáradozásokat is tesznek azért, hogy ezt a vágyat a társadalom legfontosabb értékeként törvényesítsék.) Eközben az emberi létezés és az Írás, illetve a teológiai antropológia az élet és a világ értelmének keresésére vonatkozó alapkérdéseit teljesen feledésbe merülnek. Az emberi vágyak kontextusában¹⁵ szinte teljesen elvesznek az eredetet kutató kérdések, ahogy azok is, melyek Isten szándékát firtatják az emberrel.

2. Kibúvó keresése Isten birodalmának felépítésében

*„Bizony mondom néktek,
amennyiben megcselekedtétek
egygyel az én legkisebb atyámfiai közül,
énvelem cselekedtétek meg.” (Mt 25,40)*

A nép erkölcsi megújulásának keresése közben gondolnunk kell azokra az igen fontos morális elvekre, melyekre a teológia részét képező morálteológia oktat bennünket. Ezeknek az elveknek, melyeket a teológusok már hosszú évszázadok alatt pontosan leírtak, nem volna szabad csak az előadások elméleti síkján maradniuk, hanem a társadalmi életbe is át kellene ezeket ültetni. Legtöbbször az erkölcsből épített erődítmény, Isten országának előjövetele a túlvilágon s az utolsó ítélet végső igazságosságába vetett remény, Krisztus követése, mint végső cél, és az Isten képmására teremtett ember örök boldogsága kerül kilátásba. Ide tartozik az — immár említett — elszármolás is a totalitárius rezsim melletti állásfoglalással (együttműködés a gonosszal és a felebarátok ellen elkövetett bűnök).

Közismert, hogy az elnyomás idején társadalmunk nem küzdött aktívan a totalitarizmus ellen. Ugyan létezett néhány ellenszegülő helyi csapat, melyek leginkább még a kommunista hatalomátvétel kezdetén igen aktívak voltak (például a Csehszlovák Légió ellenállása), de az aktív küzdelem e formája lassanként — sőt, amikor a Római Kúria is beavatkozott — alábbhagyott. Ezt leginkább a rezsim azon brutális bánásmódja váltotta ki, amivel mindenféle ellenállást megtorolt: papokat, szerzeteseket, szeminaristákat, laikus aktivistákat hurcoltak el, kínóztak meg és neveltek át. Szükséges még hozzátenni, hogy a kommunista ideológia az egyházat és a vallást a múlt csökevényének nevezte, amit aktívan el kell nyomni, bár hivatalosan deklarálták a („fejletlen”) vallással szembeni toleranciát.

Ma már mesébe illő történetként fogadják a hit 1948–1989 közötti aktív elnyomásáról szóló visszaemlékezéseket. Sok fiatal nem is tudja, hogyan képzelje el mindezt, mint ahogy a világháborúk borzalmáról és a 20. századi világgazdasági válságról sincs fogalmuk. Hogy a templomba járás (vagyis a nyilvános jelenlét a kultusz helyen) — és ez gyakran valóban megtörtént — a karrier derékba törésére vagy a munkahely elvesztésére, a zaklatásokra, vagy akár az állambiztonság általi üldözöttségre adhatott okot — sokak ezt túlzónak találják. Egyébként e történések főszereplői nemcsak hogy nyugodtan élik életüket közötünk családjukkal, de még csak politikai gondolkodásmódjuk sem változott meg. Sem álláspont-

juk, sem cselekedeteik¹⁶ nem tanúsítanak változást (nincs „megtérés” — ami a személyiség fejlődésének teológiai feltétele). Ellenkezőleg, társadalmunkban sokszor találkozunk olyanokkal, akik nosztalgiaiával gondolnak a régi kommunista éra szép időire.¹⁷

E helyen indokolt megemlíteni a nyugati (szabad) országok ifjúsági mozgalmait a 20. század 60-as, 70-es éveiben. Akkoriban, mintegy ugyanannyi idővel a háború után, mint amennyi a rendszerváltás után mostanáig elmúlt, azt kérdezték a fiatalok szüleiiktől: Hogyan engedhettétek ezt megtörténni?! Fájdalmas észrevenni, hogy ezek a kérdések manapság igencsak hiányoznak.¹⁸

XVI. Benedek pápa *Spe Salvi* enciklikája a remény szükségességére hívja fel a világ figyelmét: „A keresztény üzenet nemcsak 'informatív', 'tájékoztató', hanem 'performatív', 'átalakító' volt — azaz az evangélium... közlés, mely tényeket hoz létre és megváltoztatja az életet. Akinek reménye van, az másként él... Miben áll ez a remény, mely mint remény 'megváltás'?... Számunkra... annak a reménynek a birtoklása, amely ezzel az Istennel való találkozásból fakad, mintha már nem volna felfogható.” (*Spe Salvi* 3). A pápa arra emlékeztet, hogy az erkölcsi jólétet nem lehet csak struktúrák által biztosítani (ez csak akkor működik, ha a társadalomban elevenen jelen van az a meggyőződés, ami képes előmozdítani a társadalmi rendet helyeslő szabad beelegyezést). A szabadság olyan meggyőződést követel, ami sohasem magától születik, hanem közösségileg kell megteremteni. Mivel az ember mindig szabad marad, és mert szabadsága mindig törekény is, a jóságunk soha nem lesz végérvényesen berendezett országa ezen a világon. A szabadságot ki kell vívni a jóság számára (*Spe Salvi* 24).

Azoknak az embereknek, akik hitük vagy szilárd meggyőződésük miatt tulajdonukat, munkájukat, karrierjüket, gyakran akár egészségüket vesztették el a totalitárius rendszer alatt, nehéz ma egyszerűen azt mondani, hogy bízzák magukat az utolsó ítéletre és a túlvilági igazságosságra. Mindenekelőtt azok, akik őket üldözték (illetve azok, akik sohasem álltak ki értük — a gonosszal való passzív együttműködés is a morálteológia témakörébe tartozik¹⁹), a rendszerváltás után az első sorban ültek a templomban, lelkesen énekeltek, mintha mindehhez semmi közük nem lenne. Legjobb lelkiismerettel úgy intézik el a kérdést, hogy akkoriban olyan idők voltak, és most másképp van.²⁰

Nemcsak a nyilvánosságunk, hanem a politikánk²¹ és az egyházunk is szemérettel, hogy túl keveset törődik az erkölcsi megújulással, sőt, vonakodik tőle. Emlékezzünk II. János Pál pápa tétére, amikor — nem túl nagy egyetértéssel övezve — az ezredforduló elején mindenkitől, akivel

szemben fennállása óta igazságtalanságot követett el az egyház, bocsánatot kért. Végül is a lengyel katolikus egyház fájdalmas fordulata a Wiegus-élet után szintén annak mementója, hogy a dolgoknak nem kellett volna idáig fajulniuk. Ugyanis itt sokkal többről van szó, mint csupán gyengeségünk beismeréséről. Itt egy, a társadalom erkölcsi megújulásában vezető szerepet betöltő személy állásáról van szó, de legalábbis arról, hogy a társadalom valamennyire elfogadja az egyházat; hogy a keresők és vonakodók követésre érdemes példaképet találjanak.²²

Végül Hannah Arendt művéből szeretnék idézni, aki a közéleti (politikai életbeli) morálfilozófia specialistája. Ez a zsidó nő, akit a 20. század legnagyobb gondolkodójának tartanak, azt mondja, hogy Jézus — szerinte — két jelentős tulajdonságot adott a közéletnek (tehát a politikai életnek is): az első a megbocsátás képessége — csak ez által állítható meg a tettekre válaszul adott láncreakció, a másik pedig az ígérettételre és ígértartásra való rátermettség.²³

Sok embert elképzelhetetlenül alattomos módszerekkel kényszerített a titkosrendőrség a rezsimmel való együttműködésre. Mások nem tudtak emberi gyengeségükön uralkodni, és engedtek a fondorlatos csábításnak. De voltak olyan személyek is, akik soha nem engedtek lehetőséget a kísértésnek, akik gyengeségük ellenére ellenálltak az ilyen fondorlatoknak.

Az egyházi élet két éppen ilyen személyiséget ismertem meg én Kassán, akik a püspöki hivatalban éltek. Mindkettejükre jellemző volt, hogy alapjában véve egyikőjük sem volt az ellenállás aktív harcosa — ez az 1948 utáni retentó terror alatt nem is lett volna igazán ésszerű —, másrészt viszont mindketten alapvetően közrejátszottak a kassai és a környékbeli egyházi élet megújulásában. Tandara atya, az igazság és a történelmi összefüggések fáradhatatlan hírnöke. Paňák atya, az erkölcsi öntudat megújítója és a vezeklők nagyszerű bátorítója.

De munkájuk nem csak a tágabb környezetet örvendeztette meg. Mindkettejükkel együtt élveztem a közös rózsafüzér-olvasás szép pillanatait a püspöki hivatal hátsó kertjében — imádságunk közben a katedrális tornyára pillantva, különleges fohászt mondva a kommunista rezsim megdöntéséért: igazi élmény az elnyomás alatt. Az, ahogyan ez a két személyiség bátorított — Paňák atya még a bűnbocsánat szentségében is, Tandara atya a szerzetesrendi élet támogatásában —, rendkívüli volt. Paňák atyára jellemző volt, hogy bármilyen nehéz helyzet állta is útját, előbújt jesusita harcászása (például idős korában a lépcsőmászáshoz „csak egy jó nagy lendület kellett”, a kísértések pedig „csupán csak pillangók, melyek maguktól

is tovarepülnek”). Tandara atya domonkosrendi-ként állandóan az emberek jó oldalát és a történelmi összefüggéseket kereste („ezt még fel kell olvasnom neked”, vagy „csak a hitet megtartani és megőrizni”) — így jelentette ő rengeteg, az egyházra nyitott embernek a kegyelem jelképét. Elbűvölő volt kettejük látni, ahogy vitatkoztak: ahogy először kerülgettek egymást, aztán kiegyezést kerestek, végül megkönnyebbülve a rózsafüzér-olvasáshoz tértek. Ezekről az emberekről még hosszasan beszélnek haláluk után, nagyinak, halhatatlannak tartva őket. A többieket majd csak az utolsó ítélet fogja elbírálni.

Most újra XVI. Benedek pápa körleveléből szeretnék idézni: „Az emberiséget lényegében a szenvedéshez és a szenvedő emberhez való viszonytal mérjük. Ez érvényes az egyes személyekre és a társadalomra egyaránt.” (*Spe Salvi* 38).

Végül szeretném hangsúlyozni az önértékelés kellemetlen mivoltát; saját cselekedeteink felvállalását, majd azok megbánását és a bűnbocsánat kérését, mint annak a lehetőségnek az alapfeltételét, hogy megismerjük és elfogadjuk önmagunkat. Csak ezen a módon vagyunk képesek a fejlődésre és a Teremtő által belénk helyezett létezés elérésére. Csakis így, ezen a módon lehet az igazi, az Isten által szívünkbe helyezett vágyat felismerni, a vágyat a legnagyobb reményre, ami a valódi élet alapja, és ami az örök boldogság, üdvösség és öröm forrásának, Jézus Krisztusnak, Urunknak és Megváltónknak ígéretét hordozza.

„Aki nem ismeri Istent... végső soron remény nélkül él... Ha mi kapcsolatban vagyunk azzal, aki nem hal meg, aki maga az élet és maga a szeretet, akkor vagyunk az életben. Akkor élünk... A csak nekem szóló remény... éppen ezért nem lehet igazi remény... Az Istennel való kapcsolat a Jézussal való közösségen keresztül él — egyedül és a saját erőnkkel nem érjük el. A Jézussal való kapcsolatot pedig kapcsolat azzal, aki mindnyájunkért odaadta magát (vö. 1Tim 2,6)... Elkötelez bennünket mások iránt, de csak a vele való egységben válik lehetővé valóban másokért, az egészért élünk...” (*Spe Salvi* 27–28).

INOCENT-MÁRIA VLADIMÍR SZANISZLÓ

¹A teodicea folyton ismételt kérdésére: „Hol volt Isten Auschwitz alatt?” Paul Badde — a német katolikus filozófus, Robert Spaermann után — így válaszol: „A kereszten!” — lásd Paul Badde: *Spe salvi facti sumus*, www.kath.net/detail.php?id=18362, továbbá lásd még Inocent-Mária Vladimír Szaniszló: *Nádej ako Božská spásenosná čnosť*. In: Inocent-Mária Vladimír Szaniszló — Martin Uhál' (szerk.): *Teologické pohľady a spoločensko-vedná prax*. Nakl. Cesta, Brno, 2008, 147–186.

²A lelkiismereti problémáról, ami a II. Vatikáni zsinat után a vallásszabadság mellett először csak lassan fejlődött, majd teológiai intenzitása és az iránta tanúsított érdeklődés is nőtt, és az előző század 90-es éveitől kezdődően a figyelem középpontjába került, lásd Inocent-Mária Vladimír Szaniszló OP: *Fundamentalmoral. Einführung II*. Novum Verlag, Neckenmarkt, 2007, 68–110.

³Jozef Gnip: *Páter Paňák SJ. Pokračovanie v diele troch svätých Košických mučeníkov* (Dobrá Kniha, Trnava, 2008) című könyve az „Utrpenie pre vieru” című fejezetben (76–82.) az ő internálásáról emlékezik meg. Személy szerint én hiányolom állásfoglalását e könyvből a totalitárius rezsimmel kapcsolatban, bár már a címben is bizonyosságot tesz hitéről.

⁴Ahogy Páter Paňákot a jezsuita rendhez való tartozása miatt — kicsinyítve, kedveskedve — „paterko”-nak nevezik, úgy a Tandara családnév előtti „Vater” megszólítás is szimbolikus jelentésű — nemcsak a 70-es évek óta tartó titkos rendtagsága miatt, hanem a kassai püspöki hivatalban betöltött jegyzői, majd később igazgatói állása miatt is.

⁵Ilyen feliratú, közösen hordozott (lepedőre mázolt) plakáttal mentünk ki gyertyával a kezünkben tüntetve, más hívőkkel együtt a Lenin útra (ma Fő utca) a bársenyos forradalom mozgalmas idejében.

⁶Azokat a bátor diákokat, akik jelentkezek a hit-tanórára, sok tanár gyakran megfenyegette, és nevetéssé tette a többi tanuló előtt. Néhányuk mindmáig dacosan futkos a világban, kérdéseikre lassanként válaszokat keresve az egyházban. De, ahogyan a Szent-írás tanít bennünket, az igazságtalanságok sohasem maradnak megtorlás nélkül, ezért mindenkinek önállóan és közösen is gyógyírt kell keresnie az igazi erkölcsi előrelépéshez. „Ha a technikai haladásnak nem felel meg az ember erkölcsi formálásában, 'a belső ember növekedésében' (vö. Ef 3,16; 2Kor 4,16) való haladás, akkor az nem haladás, hanem fenyegetés az ember és a világ számára.” (*Spe Salvi* 22).

⁷Talán érdekes volna megnézni azokat a filmeket, melyekkel a híveket fenyegették, amikor zarándokútra indultak. Ezekkel félelmet provokáltak ki, így meg tudták tiltani a zarándokat, mint államellenes gyűléseket. A tömegben ott voltak a fekete borkabátos emberek, akik bemutatták a „veszélyes helyeket”, amiket bizonyára kamerával vettek fel. Amikor a Rómában élő Tomko kardinális meglátogatta beteg édesanyját, és közben a katedrálisnál összegyűlt tömeget a püspöki hivatal erkélyéről köszöntötte, provokátorok is bekiabáltak.

⁸A másik ember gonosz tetteivel való együttműködés esetében az számít, hogy az együttműködés anyagi volt-e, hogy nem volt-e egyetértés a főbűnös tetteivel, hogy elkerülhetetlen feltételeket szabtak-e, és hogy nem olyan formális együttműködésről van-e szó, ami mégiscsak szándékos lehetett — mikor mondhatjuk valakire, hogy ugyanúgy bűnös, mint a főbűnös? Albert Beneš: *Božská čnosť*. Krystal, Praha, 1997, 93.

⁹A morálteológia először az emberi tethez (Inocent-Mária Vladimír Szaniszló OP: *Úvod do základnej katolíckej morálnej teológie*, Seminár sv. Karola Boromejského, Košice, 2007, 124–125.), vagy az istenszeretet szerinti cselekedethez sorolja ezt a témát, hiszen ezek a felebaráti szeretet ellen elkövetett bűnök.

¹⁰Ezt a témát hasonlóan kezeli Albert Beneš: *Morální Teológia*. Krystal, Praha, 1994, 76. és Frantisek Tondra: *Morální Teológia I. Princípy*, Spišská kapitula, 1994 című munkájában (233. oldal).

¹¹A szeretet közvetve (jó példaképpel vagy a gonosz tettek mellőzésével) parancsolja az elégtételt vagy a harag enyhítését, de nyilvános számonkérés során enyhíteni is nyilvánosan kell azt. Albert Beneš: *Božské čnosti*. Krystal, Praha, 1997, 90–92.

¹²Fatima a 20. századi vörös terrortól és az azt követő „izmusok” brutalitásáról szóló proféciai alapján a felkínált szabadság sok olyan kérdést vet fel, hogy vajon Isten beleavatkozik-e a világ történelmébe.

¹³Egy héttel az 1989. november 17-i események után, vagyis november 24-én más kandidátus-dominikánusokkal együtt a Zsolnátnól nem messze levő plébánián ért minket a hír, hogy Prágában lemondott a KP központi tanácsa — felejtethetlen volt nevelőnk, Aquinas Gabura OP atya pillantása, amikor hogyléte felől érdeklődtünk, s ő így válaszolt: „Hiszen én már régen megbocsátottam nekik.” Őt először halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték a Csehszlovák Légio tagjainak állítólagos gyóntatásáért, majd a Lipótvározt és Valdicében töltött hosszú börtönének elteltével szabadon engedték (erről többet a *Život za mrežami* című könyvben: Verl. Michala Vaška, 2007, 45–60.).

¹⁴Sose felejtem el a hivatalnokok arcát, amikor Tandara atyával arról akartunk velük tárgyalni, hogy a domonkos rend visszakapja a kassai kolostort. Valóban féltek attól, hogy mi fog velük történni. Most lehetne a lelkiismeret működésére utalni, ami mindig éberrel figyel, ha valami nincs teljesen rendben. Azonban, ha a lelkiismeret nem formálódik és fejlődik, ugyanaz történik, mint ami manapság társadalmunkban zajlik.

¹⁵Inocent-Mária Vladimír Szaniszló OP: *Úvod do základnej katolíckej morálnej teológie I. Teologická štúdia*. Seminár sv. Karola Boromejského, Košice, 2007, 10–11.

¹⁶Ebben az összefüggésben eszembe jut az, amikor a bársonyos forradalom alatt a szerzetesek találkozásait is bemutatták a tévéhíradóban, amit aztán különböző szakértők és politikusok kommentáltak. Egy pszichológusnő a társadalmi forma megmaradt csökevényéről beszélt. Ugyanígy kommentálták 1989 őszén a sásvári bazilikában tartott nemzeti zárandoklatról beszámoló első felvételeket is.

¹⁷E ponton néhány színész és más érdekes személyiség túlzó születésnap-i ünnepségére gondolok — nem

volna rossz az sem, ha seregnyi kollégájuknak is figyelmet szentelnének, méghozzá azoknak, akik hitük és meggyőződésük miatt nem állhattak a napos oldalra. Az ő jubileumaiknak semmiféle megemlékezést nem szenteltek. Még ma is nehéz elmagyarázni a véleményformáló embereknek, hogy azok, akik az előző rendszert dicsérték, nem feltétlenül mozdíthatják elő társadalmunk szükségyszerű önelemzését. Nem beszélve a rengeteg emigráns állásfoglalásáról, akik azon fáradoztak, hogy a szlovák kultúrát a világ minden sarkában éltesék, ide számolva az áldozatkész papokat, akik emelték és megtartották az emigránsok nemzeti önértetét.

¹⁸Érdekes volna azt is kutatni, hogy hogyan számolt el a nyugati társadalom a náci kollaboránsokkal.

¹⁹Itt különbséget kell tennünk, hogy kényszerű passzív együttműködésről van-e szó (Róma intervenciója következtében), ami a megnyilvánulás módja alapján minden egyes esetben más és más (például a Kommunista Pártba való belépés megtagadása, az istentisztelet rendíthetetlen látogatása, vagy az élő hit mellett tett másféle tanúbizonyosság). Az ilyen együttműködés reményt ad Isten kegyelmére — ezeket anyagi vétekként értelmezhetjük. Másrészt a rendszerrel való aktív együttműködés sem csak fekete vagy fehér, azaz nem jelentheti csakis az örök kárhozatot. Minden a körülményektől függ. Mégis fontos, hogy felismerjük a következményeket, hogy bátorságot találjunk ahhoz, hogy megismerjük a tényleges szándékat.

²⁰Hasonlóakat tapasztaltunk akkor is, amikor a totalitárius rendszer bukása után — a politikai és közélet iránti nagy érdeklődés közepette — sok kollaborátor is felvételét kérte az úgynevezett keresztény pártokba, mondván, hogy azok más idők voltak. Igen jó képet fest erről Antona Harčar kanonok könyve (*Žil som v Košiciach*. Lúč, Bratislava, 2003). Ebben leírja, hogy őt ugyanazok a személyek börtönözték be a nyilas rezsim alatt (a magyar fasizták), mint a kommunizmusban — csak előbb zöld, aztán vörös karszalagot viseltek.

²¹Véleményem szerint Milan Kňažko színész volt az egyetlen politikus, aki elismerte tévedését, miután Mečiar pártjából kilépett.

²²Nemrég még azt hittem, hogy az egyháznak magas erkölcsi hitele van társadalmunkban a hosszú elnyomás miatt, s a nyugati országok egyházainak nincs ilyen privilégiuma. De — bár a nyugat-európai egyházat érő kritikák ellenére a média partnernek tekintti őt — az a benyomásom, hogy nálunk a médiában az egyházat még csak említésre méltónak sem tartják.

²³Hannah Arendt: *La condition de l'homme moderne*. Calmann-Lévy, Paris, 1961, 361.